

ПОЧАТКОВА ОСВІТА В КИЇВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ: ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАГИ

На основі публікацій церковної преси про освіту народу, у статті з'ясовується питання про доцільність керівництва освітнім процесом православного духовенства. Наголошується на тому, що саме духовенство було зацікавлене у керівництві освітою широких народних мас, як дієвому засобі посилення свого впливу, особливо у плані боротьби з поширенням сектанства. Діти вірян для парафіяльного священика були самим «податливим матеріалом», через який він міг впливати на духовно-релігійний стан своєї пастви. Тому парафіяльне духовенство виконувало учительські обов'язки і церковна та державна влада покладала на нього великі надії в плані формування ідеалів християнського смирення і вірнопідданської ідеології. Та попри виконання цього обов'язку, зазначається у статті, православне духовенство виконувало важливі освітні завдання, що у кінцевому рахунку сприяло розвитку суспільства.

Ключові слова: *Київська єпархія, православне духовенство, парафіяльне духовенство, початкові школи, церковнопарафіяльні школи, школи грамоти.*

Відновлення української державності, соціальні, економічні та культурні реформи зумовлюють пошук нової стратегії розвитку системи освіти, що неможливо без вивчення історичного досвіду функціонування різних типів шкіл. У ХІХ ст. початкові школи для простого люду перебували у віданні Православної церкви, відтак і дістали назву церковні або церковнопарафіяльні. Щодо величини впливу церкви на поширення початкових шкіл та освітній процес у них, то в суспільстві точилися дискусії,

а суспільна думка з цього приводу у першій половині століття і у другій суттєво відрізнялася, але пріоритетні завдання освіти народу залишалися не змінними.

У новітніх наукових дослідженнях культурно-освітньої діяльності Православної церкви неодноразово наголошувалось на давності традицій виконання духовенством учительських функцій. Дослідники історії Православної церкви одностайні у тому, що її основними завданнями було церковнослужіння, задоволення духовних потреб населення та освіта народу. У наукових працях О.П. Крижанівського [1], Г. Степаненко [2], В.С. Перерви [3] та інших на основі історичних джерел висвітлюється освітянська діяльність Православної церкви на українських землях, аналізується державно-правове регулювання культурно-просвітницькою роботою православного духовенства, показуються система освіти в цілому та особливості функціонування різних типів шкіл тощо. Але, з нашої точки зору, акцентування уваги на завданнях початкової освіти можна посилити.

Тому метою даної наукової розвідки є виокремлення з публікацій церковної преси про початкову освіту народу загальної інформації про школи, аргументації про необхідність освіти для простого люду, з'ясування мети та завдань освітньої діяльності сільських пастирів, обґрунтування провідної ролі православного духовенства в освітній сфері. Так як церковна періодика в Київській єпархії мала значне поширення і широку читацьку аудиторію, то висвітлення зазначених питань формувало суспільну думку стосовно церковного шкільництва.

Перш за все варто зазначити, що освіта досліджуваного періоду залишалася не відділеною від церкви сферою духовної культури і майже повністю була в межах релігійно-церковних впливів. Це проявлялося в тому, що державні заходи адміністративно і духовно підпорядковували освіту всіх рівнів православно-церковній владі; освіта існувала в державі переважно як релігійно-духовна освіта: ідейно домінуючим змістом програм наявних навчальних закладів були християнські ідеї та концепції; викладацькі функції

освітніх закладів усіх рівнів виконувалися, здебільшого, православним кліром або ж чернецтвом. Основна маса училищ та шкіл була організована при церквах, монастирях і значною мірою фінансувалася парафіями та парафіями.

Як підкреслюють сучасні дослідники, можливо, найбільш зримо цей синкретизм церкви і освіти, що йшов від минулого і підтримувався державою, проглядається на факті створення в жовтні 1817 р. Міністерства духовних справ і народної освіти. Воно мало демонструвати «рятівну згоду між вірою, знанням і владою» [4, с.271]. Та новостворене міністерство виявилось малоефективним. Уся перша половина ХІХ ст. – це період, з одного боку, декларативної уваги Російської держави до очевидних потреб налагодження системи освіти, з другого – прагнення цієї ж царської адміністрації перекласти основний тягар не лише духовної, а й світської освіти в державі на плечі церкви, духовенства і громадськості.

З часом постало три типи початкових народних шкіл: міністерська, земська і церковнопарафіяльна. «Всякому, конечно, известно, что высшая администрация этих школ не одна и та же, а следовательно в каждой из них преследуются, к сожалению, часто не одни и те же цели, по крайней мере так было до последнего времени, т.е. пока церковно-приходская школа не получила прав гражданства, если можно так выразиться, – відзначав сучасник. – Министерская школа стремилась к расширению умственного кругозора своих учеников – и только; и она, насколько это было возможно, достигала своей цели. Земская школа следовала по п'ятам за министерской, прибавив только в некоторых местах ремесленные классы, и достигала той цели, к которой стримилась. Но стал ли от этого народ лучше в нравственном отношении и богаче в материальном? Уменьшилось ли в среде простого народа пьянство, разврат, стремление к наживе за чужой счет, грубый обман? Стал ли крестьянин и вообще простой народ ревностнее относиться к исполнению общественных обязанностей, лучшим семьянином и т.д.? К сожалению и горькому прискорбию, нужно сознаться, что все эти недуги не только не ослабели, но, пожалуй, еще усилились. Где же искать причины

всему этому?... На этот последний вопрос можно ответить: вся суть в правильной постановке народного образования. На вопрос же, в чем заключается эта правильность, скажем, что программа церковно-приходских школ дает вполне удовлетворительный теоретический на него ответ» [5, с.143-144].

Церковна періодична преса часто містила міркування про користь грамоти для простого люду. Зазначалось, що це велике благо для народу так само необхідне, як освіта для людей середнього та вищого класу. «Не смотря на то, что жизнь простолюдина вращается большею частию среди полей, лугов или лесов и что он большею частию имеет дело с сохой или плугом, бороной или косой, с топором или лопатой, – и не смотря на то, что во всем этом по преимуществу заключается его насущный кусок хлеба и его продовольствие, – ему весьма часто приходится испытывать нужду в книге и пере, и оставлять неудовлетворенными высшие требования его духовной природы. Умрет ли у него какой либо родной, или знакомый, он душевно желал бы почитать по нем псалтырь, но этого святого желания он не может удовлетворить, будучи не грамотен. Получает ли письмо от своего родного из чужой стороны, он не может его прочесть или написать ответ по неграмотности. Зайдет ли праздник, он не в состоянии занять себя и других полезным чтением книги... Нужно ли ему свести свои хозяйственные счета, или принять от кого-либо письменное ручательство, – он не может его сделать без затруднения; часто впадает он в ошибки и обман... Словом сказать, грамотность пригодна простолюдину на каждом шагу, и превращает его из человека неведущего в человека образованного в своем роде» [6, с.101-102]. І далі пояснювалось, що при усій видимій користі від грамотності, мета її не буде зреалізована вповні, якщо не буде особлива увага звертатися на релігійно-моральний аспект. «Грамотность не столько нужна для простолюдина для его экономическо-житейских выгод: он умеет жить без грамотности; сколько для развития в нем религиозно-нравственных понятий, для просвещения его слепой веры и для уничтожения грубого суеверия, скрывающегося под его неведением» [6,

с.102]. Тому при поширенні грамотності серед народу ставилось завдання розвивати його релігійно-моральні поняття. А таке завдання найкраще могло виконати парафіяльне духовенство.

На сторінках церковної преси неодноразово підкреслювалося, що «на приходского священника в настоящее время возлагается большая надежда как высшею духовною, так и правительственною властью в поднятии нравственных сил простого народа. При этом всеми указывается начальное школьное образование, как одного из существенных средств и способов, могучих в значительной степени облегчить священника в достижении главной цели в его служении. Предполагается (и притом совершенно основательно), что с распространением грамотности в народе, легче будет привить русскому человеку верный взгляд на обязанности христианина. Мало того, легко тогда познакомит народ с полезными знаниями, помогающими при затрате тех же сил на работу получать больше пользы. Таким образом правильною постановкою начального народного образования можно достигнуть двух важных результатов – поднятия нравственности простого народа и улучшения его материального положения [5, с.143].

Не залишаючи сумнівів щодо необхідності освіти, державно-церковне керівництво визначало основне завдання школи. Головна мета, на реалізацію якої спрямовувалась освітня діяльність духовенства, полягала у тому, «чтобы в умах и сердцах детей-школьников насадить и утвердить истинную веру и благочестие, уважение к православной церкви и ея установлениям на беззаветную предданость Государю і Отечеству [7, с.54]. Така загальна директивна установка на завдання школи деталізувалась таким: як навчати в школі і за допомогою чого. Чи не найголовнішим називалося завдання навчити читати і прищепити любов до книги. Вчителька Н. Маковська у щотижневику «Церковно-приходская школа» писала: «Задача всякой начальной школы состоит в том, чтобы научить истиннам веры православной и нравственности христианской, обучить правильно читать и понимать читаемое, развивать пытливость ума и жажду знаний, а затем каждый прошедший школу учиться

может всю жизнь при помощи тех книжек, которые и здаются для народа и которые доступны ему» [8, с.196].

Але стосовно книжок, доступних для народу, існувала чітка регламентація. З цього приводу «Киевские епархиальные ведомости» звертали увагу на те, що далеко не усі книжки приносять користь. «Известно, какой есть у нас хлам в деревенской литературе, заносимый разными разносчиками в коробах с нелепыми картинками лубочными. Как бы нам и детей и родителей их убедить в пустоте и даже вреде сказок об Еруслане и Бове королевиче, суевренных легенд, каковы: сон Богородицы, иерусалимский свиток, 12-ть пятниц и т. п.? Как бы все это неторгнуть из рук нашего молодого поколения или совсем уничтожить. Едва ли найдется для этого средство более действительное, кроме наших увещеваний родителям и детям и указаний на книги полезные и достойные чтения во всяком возрасте. С такими книгами мы и должны познакомить детей в школах.

Наши дети – будущие труженики – кормильцы и защитники отечества. Будем же знакомить их с нашим великим отечеством. Расскажем им лучшие сказания о наших предках, о благочестивых царях и героях наших, спасавших Россию, о св. Владимире и Александре Невском, о Дмитрии Донском и Пожарском, о Сусанине и Минине... Сверх исторических сведений сообщим иногда детям описание географические знатнейших мест отечественных, скажем, чем богата Россия и каких требует делателей, какие в ней есть полезнейшие заведения, какие народы, климаты, произведения и т. д.» [9, с.159].

Зрозуміло що для духовенства і вчителів надходила чітка інформація про рекомендований перелік книг для читання, про нові видання, про умови їх придбання і т. д. А для широкого загалу читачів найпоширеніше епархіальне видання обмежувалось такими однозначними поясненнями що читати.

Щодо відношення духовенства до народної освіти, то в Духовному відомстві не допускалося і думки про те, щоб віддати початкові школи з-під своєї опіки. Професор Київської Духовної академії В. Певніцький у статті

«Отношение приходского духовенства к делу народного образования» [10] нагадував, що здавна, з часу утвердження християнства на українських землях, Церква була головним і єдиним провідником освіти в народні маси. Перші школи влаштовувались при храмах і були тісно пов'язані з Церквою. «Служители Церкви были излюбленными учителями народа, и духовное сословие, более других владевшее грамотою и просвещением, одно и способно было нести труды по образованию народному» [10, с.3]. Але окрім традицій, потужним мотиваційним стимулом для духовенства була увага російського самодержця до освітньої діяльності православних пастирів. «Государь Император, желающий образования народа в духе православной Церкви, выразил надежду, что духовенство, призываемое к усиленной просветительской деятельности, окажется достойным своего высокого призвания, и что наше высшее правительство не престаёт оказывать большое доверие ему по отношению к заведыванию делом народного образования, свидетельством чего служит недавнее узаконение о школах грамоты, поставляющее их под контроль и заведывание приходского духовенства» [10. С.7]. Сентенцією усіх міркувань професора типу того, що «... подрастающие дети приходские должны быть предметом особенной заботливости священника, в виду тех целей, какие указывает ему Церковь, призывая его к пастырскому служению» стало цілком однозначне твердження, що «они (дети-авт.) представляют для него (священника – авт.) **самый податливый материал** (виділено нами – авт.), на который он сильно может влиять, и который он может образовать, соответственно тому идеалу, какой дан ему в учении Христовом» [10, с.12]. Тобто саме через підростаюче покоління пролягає шлях впливу на все суспільство.

На сторінках церковної преси наголошувалося, що тільки духовенство користується найбільшою довірою народу. «Сельский священник в своем приходе, – что душа в теле. Он духовный отец своего прихода, следовательно ему доступны все сокровенные мысли прихожан; он знает все их слабости и совершенства, имеет возможность действовать на их волю в такие минуты,

когда человек всецело предан бывает своему духовному отцу, и когда всякий добрый совет сего последнего делается почти законом для первого. В силу такой близкой постановки священника к своим прихожанам, они питают к нему глубокое доверие: он их наставник и советник не только в делах религии и нравственности, но и в делах семейных, житейских. Случается ли какое горе, прихожанин идет облегчить его к своему духовному отцу – священнику. Поэтому самому священнику легче всего привести в исполнение какое-либо доброе предприятие: возбудить крестьян к какому либо доброму пожертвованию, к поправке церкви, к учреждению богадельни, к заведению школы и к обучению детей приходских грамоте. Вследствие такого влияния духовенства на мирян, ему более всего подручно, вместе с народом, заводить школы, убеждать родителей отдавать детей в сии школы, следить за ходом наук в сих школах, чтобы в них во всем проходил характер церковный, нравственно-религиозный» [6, с.105].

Таким чином, у ХІХ столітті початкова освіта була переважно церковною освітою, не дивлячись на існування ще й земських та міністерських шкіл. Тяглість давніх освітянських традицій церкви значною мірою визначала її прагнення до повного підпорядкування народної початкової школи своєму впливові. Православна церква, розуміючи значення та можливості освіти як каналу впливу на свідомість широких народних мас, активно пропагувала необхідність поширення церковного шкільництва. Церковне керівництво чітко визначало мету і завдання освіти, як і основні напрями освітянської діяльності сільського православного духовенства. На існуючі в суспільстві сумніви щодо доцільності керівництва духовенством народною освітою, висловлювались аргументи на користь того, що найуспішніше з усіх освічених суспільних станів просвітницьку функцію може виконувати тільки православний клір. Однією з трибун для такої полеміки була періодична церковна преса.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.) / О.П. Крижанівський. – К., 1991. – 127с.
2. Степаненко Г. Культурно-просвітянська діяльність православного духовенства Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / Г. Степаненко // Український історичний збірник. – 2000. – С. 138-148.
3. Перерва В.С. Церковні школи в Україні кінця XVIII – початку XX ст.: забутий світ. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2014. – Т. 1. Загальна частина. – 576 с.
4. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Український центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова, 1999. – 560 с.
5. Л. Ш. Учитель начальной народной школы как сотрудник священника по благоустройению приходской жизни / Ш. Л. // Руководство для сельских пастырей. – 1888. – №21. – С. 142-150.
6. Несколько слов о народном образовании и церковно-приходских школах Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. – 1872. – №5. Отдел второй. – С. 101-108.
7. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1901 год. – СПб.: Синодальная тип., 1905. – 337 с.
8. Маковская Н. Уроки рукоделия, как средство, способствующее привлечению девочек в школы / Н. Маковская // Церковно-приходская школа. – 1891. – Ноябрь. – С. 195-201.
9. [Б. а]. Обучение чтению в сельских школах // Киевские епархиальные ведомости. – 1863. – №6. – Отдел второй. – С. 158-163.
10. Певницкий В. Отношение приходского духовенства к делу народного образования / В. Певницкий // Церковно-приходская школа. – 1891. – Кн. 1. – С. 3-15.

Кузнец Т.В., Янчук М.М. Начальное образование в Киевской епархии XIX века: общие замечания.

На основе публикаций церковной прессы об образовании народа, в статье выясняются вопросы о целесообразности руководства образовательным процессам православного духовенства. Акцентируется внимание на том, что именно духовенство было заинтересованным в руководстве образованием широких народных масс, как действенном средстве усиления своего влияния, особенно в плане борьбы с распространением сектанства. Дети верующих для приходского священника были самым «податливым материалом», через который он мог влиять на духовно-религиозное состояние своей паствы. Поэтому на приходское духовенство возлагались учительские обязанности, церковная и государственная власть возлагала большие надежды в плане формирования идеалов христианского смирения и верноподданнической идеологии. Но помимо исполнения этой обязанности, указывается в статье, православное духовенство выполняло важные образовательные задания, что в конечном итоге способствовало развитию общества.

Ключевые слова: Киевская епархия, православное духовенство, приходское духовенство, начальные школы, церковно-приходские школы, школы грамоты.

Kuznets T.V., Yanchuk M.M. Primary education in the Kiev Diocese of the 19th century: general remarks.

On the basis of clerical press publications about people's education, the article raises the question about the coordination expediency of educational process by the Orthodox clergy. It is underlined that the clergy was especially interested in coordinating education of masses as the effective means of strengthening its influence, especially in the fight against the spread of sectarianism. The children of faith were the most "flexible material" for a parish priest, via whom he could influence the spiritual and religious condition of his lambs. Therefore the Parish

clergy executed teacher's duties. The ecclesiastical and state power put great hopes on it in terms of forming humbling Christian ideals and loyal ideology. The article mentions that despite the fulfillment of this obligation the Orthodox clergy realized important educational tasks that ultimately contributed to the development of society.

Key words: *Kyiv Diocese, Orthodox clergy, Parish clergy, primary schools, Parish schools, grammar schools.*